

- CZIGÁNY L.: 1976. A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FRANK, T.: 1976. *The British Image of Hungary 1865–1870*. Budapest, ELTE.
- FISCHER A., LEVENDEL Á.: 1992. *Átéptés alatt*. Közép- és kelet-európai gazdasági és politikai közvélemény-kutatás. Budapest.
- HARTLEY, E. L., HARTLEY, R. E.: 1961. *Social Psychology*. New York, A. Knopf.
- HUNYADY, GY.: 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JESZENSZKY, G.: 1986. *Az elvesztett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában. Budapest, Magvető.
- JUHÁSZ, GY.: 1983. *Uralkodó eszmék Magyarországon*. Budapest, Kossuth.
- KRISTÓ, GY.: 1998. A középkor magyarjai-idegen tükörben. *Tiszatáj*, 4. 4–11.
- LENDVAY, J.: 1996. A nemzetben való gondolkodás két fő típusa: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípiák. In *Többség-kisebbség*. Budapest. Osiris, 117–160.
- LENDVAY, J.: 1989. Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatos nemzeti sztereotípiák. *Janus*, VI.1. 37–41.
- PHALET, K. POPPE, E.: 1997. 'Competence and morality dimensions of national and ethnic stereotypes: a study in six Eastern-European countries.' *European Journal of Social Psychology*. vol. 27, 703–723.
- POPPE, E.: 1998. national and ethnic stereotypes in Central and Eastern Europe. A study among adolescents in six countries. Utrecht. PhDissertation.
- SZEKFŰ, GY.: 1939. (szerk.) *Mi a magyar?* Budapest.

ÁGOSTON VILMOS

Az ujjadat add nekem

NEMZETSTRATÉGIAI GONDOLOTOK A KÉTLÉPCSŐS INTEGRÁCIÓRÓL

Egy japán példabeszéd szerint, elhagyatott tájon utazik a vándor a hegyekben és találkozik az éhező remetével. Megsajnálja a remetét és enni ad neki. Az hálából rámutat egy kőre és a kő menten arannyá változik. Amikor a remete látja, hogy ettől a vándor nem derül jobb kedvre, megkérdi, mi a baj? – Túl kicsi – feleli szomorúan a vándor. Erre a remete előzékenyen egy nagyobb szikladarabra mutat. Az is arannyá változik. Amikor látja, hogy az ember továbbra is szomorú, megkérdi, vajon mire lenne szüksége a vándornak, ha már ez a temérdek aranyajándék nem elég neki?

– Az ujjadat add nekem! – feleli a vándor.

Ehhez a történethez teszi hozzá William Costello, aki a második világháború után látogatta meg Japánt, hogy „a japánok nem elégednek meg egy kockacukor nagyságú arany demokráciával, bármekkora is legyen az. Ők meg szeretnék szerezni a demokráciakészítés minden titkát”.¹ Mintha ezt a történetet kimondottan nekünk, kelet-közép-

¹ William Costello, *Democracy vs. Feudalism in Post-War Japan*, Itogaki Shoten, Tokio, 1948. 2.

európaiaknak írták volna. Mi is arra vágyunk, hogy a Nyugat ajándékozzon meg a demokrácia „készítés” minden titkával, a keletiek pedig adják nekünk a robbanás-szerű ipari fejlődésük aranyujját: de most mindjárt, vagy legalábbis azonnal!

Amikor Japánba érkeztem,² úgy véltem, hogy nyitottan, előítéletektől mentesen szállok le a repülőről. Magabiztos mosollyal nyújtottam oda útleveletem a bevándorlási tisztnek, aki szakmájához illő gyanakvással forgatta, hogy megállapítsa, vajon nem akarok-e törvénytelenül behatolni az országba és netán végleg ottfelejteni magamat. Japánba vándorolni? Én? Ezek a fogalmak egy – közép-kelet európai ember számára – teljesen elképzelhetetlennek tűntek. Most, amikor a tapasztaltakra visszagondolok, egyszerre rádöbbenek, hogy mégsem érkeztem teljesen előítéletek nélkül Japánba. Volt abban a magabiztos útlevélkezelő mozdulatomban valamilyen „idegen” tudat. A gyanú fölött álló ember magabiztossága, aki el sem tudná képzelni, hogy egy egészen más antropológiai, civilizációs és ismeretlen környezetbe akarna disszidálni. És valóban. Én Japánba is csak azért mentem, hogy még tisztábban gondolkodhassak a közép-európai helyzetről. Azt is mondhatnám, nem Japán érdekelt, hanem az, hogy miként használhatnám fel az ottani tapasztalatokat idehaza. Így járják ők is a világot már több mint száz éve. Ez természetes. Mit vittem magammal? Egy régiókra bomló, majd új közösségekként ismét összerakható Közép-Európa vágyat, nyugati integrációs elképzeléseket, a határok felszámolásával a kis-nemzetállamok átalakulását sürgető, a nemzeti előítélet és gyűlöletet kordában tartó-, újja szerveződő megoldási elképzeléseket. Sajnos nem mondhattam le arról a következtetésről, hogy közép-európai történelmünk során se bűnös, se ártatlan nemzet nincs. Mindenki tanulhatna a saját tévedéseiből, koronkénti intoleranciájából és hogy mindig csak a kisebbségi helyzetben levők dolgozták ki a megbékélési modelleket, amelyekről a többségi nemzeti politikák nem vettek tudomást. Ez egyaránt érvényes a magyar, szerb, román, szlovák, vagy a cseh és lengyel hatalmi és kisebbségi politikára. Így történt ez 1914-ben a Magyar Parlamentben, és 1920 után a románban³. Mégis, a századforduló felé haladva abban reménykedtem, hogy ellehetetlenülnek ezek a konfrontációk és a kis népeket arra kényszerítik a közös csőd és újjászervezési gondok, meg a nyugati globalizációs, integrációs modellek, hogy megtalálják a kiegyezés útját. Más út nincs, illetve van: minden marad a régiben. Ebbe a „régibe” beleérttem a nagyhatalmak kisstílusú játékát, a fegyvereladási versenyt és annak szerves folytatását: a háború lehetőségét is.

Magabiztosságom, nyílt tekintetű mosolyom és nem utolsó sorban az egyetemi meghívó levél meggyőzte a tisztet és előzékenyen beütötte a belépő pecsétet. El is felejtettem volna ezt a gyanakvó, fürkésző tekintetet, amellyel a világ minden részén találkozhat az utazó, ha a későbbiek során nem döbbsentem volna rá két, előítéleteimet lebontó következtetésre. Egy: Japánba érdemes lenne bevándorolni. Az átlag életszínvonal magasabb, mint Amerikában, tehát ide sok embernek megérné, ha betelepülne. Kettő: Japánban olyan belső ellenőrzést teremtett a „hagyományos” bürokrácia, ami-

² Itt köszönöm meg a Hokkaido egyetem vezetőjének, Norihoto Tambo, D. E. elnöknek, Osamu Ieda, Tadayuki Hayashi és Koichi Inoue professzoroknak, hogy tiszteletbeli meghívottként Japánban tartózkodhattam 1997 május–október között a Sapporói egyetem SRC kutató központjában.

³ V. Ágoston, *The Transylvanian Mind: Ambiguity of Ethnic Identities and Conflict Resolution*, In: *Quest for Models of Coexistence*, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japan, 1998. pp. 59–79.

lyenről a kelet-európai direkt represszív (szovjet-, román-, kelet-német-, bolgár-, lengyel-) vagy kiegyezéssel manipulatív (egykori csehszlovák, Kádár-magyar, jugoszláv) totalitárius államgépezetek nem is álmodtak. Tehát gyakorlatilag lehetetlen az illegális bevándorlás⁴. Védekezésüknek több száz éves hagyománya van.

Japán történelmének számos tanulságos eseménye közül most elég ha emlékeztünk arra, hogy 1543-ban értek partot a portugál hajósok a ország Kiushu szigetén. Ők mutatták be az első lőfegyvert. Nem sok idővel azután, Japánban négyszer több mennyiségű fegyvert állítottak elő, mint a korabeli Portugáliában. Toyotomi Hideyoshi uralma idején, aki eleinte szorgalmazta a keresztény misszionáriusok Japán földre érkezését, hogy ellensúlyozzák a buddhista papok hatalmát, minden előzetes figyelmeztetés nélkül, mindössze besúgóinak engedve, éppen ő 1597-ben 26 katolikus papot és japán hívet keresztre feszítette⁵. A racionális indítékok között feltételezik, hogy közrejátszott a kereszténység liberálisabb szemlélete – Isten előtti egyenlőség meghirdetése – a feudális hatalmi rendszerrel való kiegyezésre serkentő sintoizmus (amelyben a császár maga a Nap-isten leszármazottja) és a buddhizmus is. Tokugava sogun 1637-től aztán végképp kitiltja a keresztényeket és az idegeneket az országból. Halálbüntetés terhe alatt megtiltja a japánoknak, hogy külföldre utazzanak és az idegeneknek, hogy partra szálljanak Japánban. Ennek ellenére a holland, koreai és kínai kereskedőket beengedték, de ők is csak szigorú ellenőrzés mellett szállíthattak árut egy, Nagaszaki melletti szigetre. Ezután Japán közel háromszáz évig elzárkózott a külvilágtól. Nemzeti bezártságukból az amerikaiak zökkentették ki őket: 1853-ban Commodore Matthew Perry, a „fekete hadihajóival” megjelent és arra kényszerítette a japánokat, hogy nyissák meg kikötőiket a külföldi kereskedők előtt. A japán vezetők rádöbbennek, hogy haditechnikájuk lemaradt a világ nyugati felén élőkétől, ezért beleegyeznek a nyitásba. Ez vezetett a feudális, katonai sogunátus bukásához, és Meidzsi (jelentése: felvilágosodott) császár reformjaihoz. 1867-től, Meidzsi császár uralkodásától számítjuk Japán modern korszakát. Ő felosztotta a helyi kiskirályok (daimiók) birtokait, ebből jöttek létre a mai prefektúrák, nyugati típusú miniszterekből álló kormányt alakított, a fiatal samurájokat külföldi tanulmányútra küldte⁶, bankokat ho-

⁴ Számtalan cikk jelent meg azokról a munkásokról, akiket a II. világháború idején hurcoltak Koreából meg Kínából Japánba. Többen még a leszármazottaik közül sem kapták meg a japán állampolgárságot, annak ellenére, hogy éppen úgy japánul beszélnek, és antropológiailag nem lehet megkülönböztetni őket a többi japántól. Meghatározott időnként jelentkezniük kell a Bevándorlási Hivatalnál, hogy meghosszabbíthassák újlényomattal és fényképpel ellátott tartózkodási engedélyüket. Ezzel szemben a japán állampolgároknak nincs személyi igazolványuk.

A Japán Igazságügyi Minisztérium Bevándorlási Hivatalának jelentése szerint több mint 16 ezer törvénytelen bevándorlót utasítottak ki 1996-ban. Ezek között olyan érdekes eseteket is találtak, mint annak a pakisztáni fiatalnak a története, aki jugoszláviai ENSZ emblémás rendfenntartó katonának álcázta magát, hogy bejusson Japánba. *Illegal Immigrations*, in: *The Japan Times*, Sunday, June 8. 1997.

⁵ Richard Deacon, *Kempei Tai*, Charles E Tuttle Company, Tokyo, 1991. 18. old

⁶ Joseph M. Kitagawa írja, hogy ebben az időben számos fiatal samurajt küldtek Nyugati tanulmányútra. Közülük többen, visszatérve az új Japán állam vezetőivé váltak. Ezek mélyesen nacionalisták voltak, a konfucianus hagyományok követői. Céljuk az volt, hogy a nemzet fejlődése érdekében, összeegyeztessék a „keleti erkölcsöt a nyugati tudományokkal”. *Religion in Japanese History*, Columbia Univ. Press, N. Y. and London, 1966. 253. old.

zott létre, porosz mintájú alkotmányt (1890) fogadtatott el, és az országot elindította a „fukoku – kiohei = gazdag ország, erős hadsereg” programú nemzeti, katonai felemelkedés útján. Néhány buktató ezen az úton: Japán–kínai háború (1894/5), Orosz–japán háború (1904/5), Mandzsúria megszállása (1931). Az Amerikai Egyesült Államok megtámadásával, Pearl Harbor bombázásával (1941) ér véget a történet első része, amelyet Hiroshima, majd Nagaszaki (1945) rettentő bombázása követ. Természetesen, borzalmas kegyetlenségnek számít az atombomba bevetése, ártatlan emberek lebombázása, még akkor is, ha Nagaszaki katonai központként működött. Ugyanakkor, különös jelentősége van annak, hogy a II. világháború már 1945 májusában véget ért, de Japán még augusztusban is hadban állt a Szövetségesekkel. Tulajdonképpen nem Hiroshima, hanem Nagaszaki bombázásának a kérdése az érdekes. A japán kormány-ülésekről készített feljegyzések azt tanúsítják, hogy még Hiroshima bombázása után sem hagyták volna abba a háborút. A amerikaiak szerint ezért volt szükség a második bombázásra, Nagaszaki elpusztítására is.⁷ A japán lapokban megjelent tudósítások szerint még évtizedek múlva is előkerültek magányos harcosok a szigetvilág barlangjaiból, akik nem akarták elhinni, hogy a japán császár, aki a Napisten (Amaterasu Omikami) leszármazottja, megadta magát és a II. világháború véget ért. A feltétlen alávetettség elvének etikai szintre emelését többen összefüggésbe hozzák a Konfuciusz hagyományokkal.

Amikor a győztes seregek vezére, Douglas MacArthur tábornok a háború után partra szállt Japánban, a szemtanúk szerint katasztrofális helyzetet talált. Romokban hevert az ország.

Ma Amerika legerősebb versenytársa a japán ipar. Ennek több magyarázata van. Ezek között az egyik, hogy a világháború végén, a politikai átszervezés – háborús bűnösök elítélése, minden háborús és katonai tevékenységet megtiltó új Alkotmány (1946 nov. 3.)⁸, a többpártrendszer, a császár isteni eredetéről történő lemondatása, általános választások stb. – ellenére az amerikaiak figyelme nem terjedt ki a hagyományos japán gazdasági összefonódások – az ipari és banktőke kartellbe (zaibatsu) szerveződésének – a megszüntetésére. Az ebbe történő beavatkozás sértette volna a liberális amerikai szemléletet. Úgy vélték, a politikai rendszer átalakításával a gazdasági helyzet is menten felölti a nyugati demokratikus piacgazdaság jellemzőit. Az országnak nyújtott amerikai segélyek, a behozatali vámok és a beruházások növelésével, valamint nem utolsósorban, hogy a korábbi központosított nemzet-gazdasági irányítás fennmaradt, Japán elindult a keleti csodálatos fejlődésének az útján. Bár az 1974-es és az 1980-as olajválság erősen érezte hatását a nyersanyagokban szegény országban, valamint Hongkong Kínának történő visszaadása (1997) után szintén újabb gazdasági recesszió híreiről számolnak be az újságok, mégis az előrejelzések szerint elképzelhető, hogy 2000 után Japán fejlődése túlszárnyalja majd az Amerikai Egyesült Államokét.⁹

⁷ John Toland, *The Rising Sun, The Decline and Fall of the Japanese Empire*, Random House, New York, 1970.

⁸ Az új Alkotmány 9. par. 1 és 2 bek.-ben olvashatjuk, hogy Japán „örökre” lemond a háború „nemzeti szuverén jogáról” és ennek megfelelően nem tart fenn „földön, tengeren és levegőben” semmilyen háborús potenciált. Ennek ellenére, az Amerikai Egyesült Államok beleegyezésével, a hidegháború óta engedélyezték a védelmi csapatok fenntartását.

⁹ Ezt elemzi többek között Kenichi Ohmae, *Beyond National Borders, Reflections on Japan and the World*, Kodansha International, Tokyo, 1987. Valamint Douglas Moore Kenrick, *Where Communism Works*, Charles E. Tuttle Comp. Rutland, Vermont, Tokyo, 1988.

És máris elérkeztünk a megválaszolatlan, körben forgó kérdéseinkhez: vajon mennyire keleti specifikum a közösségre alapozó (család, munkahely, állam, nemzet, faji) élet-szervező szemlélet? Van-e jó oldala a központosított gazdasági gondolkodásnak egy bizonyos közösségi, vagy ha úgy tetszik nemzeti cél elérésének érdekében? Törvényszerű-e az, hogy a nemzeti célok elérése más népek ellen irányuljon? Mennyire vezethet ez gazdasági összeomláshoz? Meg lehet-e ismételni a japán csodát a közép-európai, vagy netán a szűkebb magyar társadalom gazdasági feltételei közepette? Lemondhatunk-e a liberális elvekről, amelyek az állampolgárok szabadságtudatát erősítik azért, hogy az unokánkért élve, haladjunk a távlati nemzeti teleologikus jövőkép felé? Mire képes egy nemzet, ha sajátos körülmények között – nem belülről azonosul vele, hanem csak – felhasználja a nyugati technikai civilizációs eszközöket, ugyanakkor megmarad japánnak? Vajon van-e valamilyen következtetés, amellyel a közép-európai kisebb nemzetek megteremthetik a Japánéhoz hasonló életszínvonalat? És végül: lehet-e úgy integrálódni a nyugati civilizációhoz, hogy megőrizzük sajátos nemzeti érdekeinket?

Amint a szakirodalomból kiderül, a külföldiek számára oly titokzatosan működő japán hatalom láthatatlan kezű irányítója nem a parlamenti-politikai világ, hanem a pénzügyminisztérium, szó szerint az Okurasho – amely Nagy Magtárat jelent. A kifejezés a hetedik században keletkezett, amikor még rizsben fizették az adót, de fennmaradt napjainkig. Ide minden évben húsz fiatalt vesznek fel a tokiói egyetem legjobb végzettjei közül, akiknek a sorsát egy életre meghatározza a bürokrácia hierarchiai lépcsőjén való emelkedés. A legnagyobb hatalma a helyettes pénzügyminiszternek (a dzsimu-dzsikánnak) van, aki nem függ a politikai változásoktól, mint a bábszerepre ítélt felettese, a pénzügyminiszter. Ő az állandóságot képviseli, míg a pénzügyminiszter csak az aktuális politikai lojalitást. A pénzügyi tárca alá rendelődnek a nagy bankok és a kulcsszerepet betöltő Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium által irányított irodák, valamint az ezt koordináló Kabinet. A gazdasági-politikai élet következő szintjén helyezkednek el a nagy ipari társaságok, a biztosítók, a sajtó és végül (!) a legfontosabb politikai pártok. „Ez a hatalmi struktúra – írja Fingleton – természetesen nem hasonlít arra a képre, amelyet Japán kifelé mutat önmagáról, mint egy nyugati típusú demokrácia. A megválasztott parlamenterek Japánban olyanszerű szerepet töltenek be, mint az ombudsmanok és a párt-lobbysták. Legfőbb feladatuk, hogy tárgyaljanak a bürokratákkal és közvetítsék a helyi nyomást gyakorló csoportok érdekeit, a különböző törekvéseket. Úgyszintén feladatuk, hogy a kormány humanus arcát mutassák a hivatalos politika megjelenítésekor a kormányzottak felé. Ők valójában a kormány reklámemberei.”¹⁰

A tisztségviselők, bürokraták tetteinek egyetlen fokmérője, miként szolgálják a „nemzeti érdekeket”. Céljuk, hogy minél nagyobb boldogságot tudjanak biztosítani minél több embernek. Rendkívül hosszú távon terveznek, amelyben nemcsak a jelenlegi Japán céljait tartják szem előtt, hanem a jövő generációinak az érdekeit is. Fingleton szerint a politikusok szívük mélyén nem igazán csodálják a Nyugati demokráciát. Ők a japán WA elvének a hívei, amely harmóniát jelent. Míg a nyugati kultúrákban a különböző vélemények, az egymásnak ellentmondó elveket ösztönzik, addig a japán WA elv igyekszik elnyomni az emberek különbözőségeit és egy közös front

¹⁰ Eamonn Fingleton, *Blindside*, Why Japan Is Still on Track to overtake the U.S. by the Year 2000. Kodansha International, Japan, 1997. 131. old.

kialakítására ösztönöznek. Inkább a felszín alá seprik a nézetkülönbségeket, mintsem hogy kiélezzék azokat. A konformizáló nyomás feltehetően egy erős központi autoritárius hatalomtól jön, amely a politikában elsősorban nem a különböző érdekek megjelenítésén keresztül jut érvényre, hanem valamilyen színpadi előadásra hasonlít, ahol a szerepeket már jó előre kiosztották.

Fingleton szerint felületes következtetés az, hogy Japánt a nagy vállalkozók irányítják. Több példán keresztül szemlélteti, hogy nincs így. Számtalan eset igazolja például, hogy külföldi cégek éveken keresztül sikertelenül próbálkoznak betörni a japán piacra. Amikor végre eszükbe jut és japán-külföldi vegyes vállalkozást hoznak létre, egyszerre megnyílnak az összes kapuk előttük. Ugyanakkor a külföldi hamar rájön, hogy a japán partner igyekszik megváltoztatni az immár közös üzleti terveket. Legfőbb célja nem az, hogy minél jobban betörjön a piacra, hanem hogy minél több állami támogatást tudjon szerezni a cégnek. A japán fél rendkívül hamar felismeri a külföldi cégnek azokat a technológiai előnyeit, amelyeket a japán cégbe szeretne átvinni. Egyszerrel, az a látszat keletkezik, hogy nem a nagy üzlet és óriási profit varázsa mozgatja a tokiói hatalmi játszmákat, hanem a nemzeti érdek. A tisztségviselők szeretnék azt a látszatot kelteni, mintha a nagy üzleti érdekek irányítanák az országot. Az üzleti titokra való hivatkozás megmenti őket, a nyilvánosság kötelezettségeitől, attól, hogy ellentmondásos politikai stratégiáikról beszámoljanak. Egyszerrel a modern piaci verseny álcája lehetővé teszi az ambiguitást, a kétértelműséget, amely a legszembetűnőbb a pénzügyi politikájukban.

Többféle elmélet keringett arról, hogy valójában ki is vezeti az országot, miután a császár szerepe mindössze szimbolikussá vált¹¹. Éveken keresztül azt a látszatot keltették, mintha egy biztosító társaság, később a Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium érdekei szerint alakulna a Japán gazdaság politikája. Nemesleg a nyugatiak számára teljesen kaotikusnak tűnik az egész. De vannak, akik a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban felfedezik a kaotikus gondolkodás „mögötti módszerességet”: szervezeten védik az árupiacukat. Nyersanyagokat importálnak, de a fogyasztói cikkeket maguk állítják elő. Fingleton szerint ezt a Pénzügyminisztérium irányítja. Hogy mennyire nem az elsődleges profitszerzés a céljuk, arra példaként a rizstermesztést említi. A Japánban megtermelt rizs hatszor annyiba kerül, mint a világpiaci ár. Mégis az állam védi a termelőket az olcsó behozattalól és támogatja a hazai rizstermesztést.

A japán sajtó különböző kartellek szerint szerveződik, amely megkönnyíti az állami ellenőrzést.¹² Az állami és magán szervezetek csakis ezen kartellekhez tartozó újságírókat engedik be a sajtótájékoztatókra és tanácskozásokra. Nemesleg a külföldi tudósítókna tilos jegyzetelniük az ilyen sajtótájékoztatókon – írja Fingleton. A konfuciánus társadalomban a vezető újságírókat a „falakon belülieknek” tekintik, akik arra hivatottak, hogy megteremtsék a harmóniát. A híreket és hírösszefoglalókat egy közös újságírói csoport dolgozza ki. Ezeket aztán átveszi minden lap.

Kelet-európaiak számára a fenti képlet rendkívül ismerősnek tűnik. Mi több, annyira gyanús, hogy már szinte felkiálthatunk: – köszönjük szépen, ezt a történetet már ismerjük! Sőt, éppen ez az a rendszer, amelytől szabadulni akarunk, mert nálunk ez jelentette a diktatúrát, gazdasági és politikai csődöt. Ez elől menekülünk. Most ne pró-

¹¹ „The Emperor shall be the symbol of the state and of the unity of the people”, Japán Alkotmány 1. par.

¹² E. Fingleton. i. m. 181. old.

bálja valaki nekünk úgy eladni, mintha arra felé kellene haladnunk, hogy elérjük a jóléti társadalmat.

Pedig be kell látnunk, hogy ez a komunitárius modell a kis- és nagy Tigriseknél, ott, távol-keleten sikeres gazdasági felemelkedéshez vezetett. A japán magatartásmodell zárkózottsága látszatának egyik lehetséges magyarázata: minek beszéljünk nektek, úgyszem értenétek meg minket. Kifelé mosolygós egyeztetés, a gondokat csak befelé, hierarchikus úton jelző viselkedés. Talán az sem véletlen, hogy a japán alkotmányba be kellett venniük, hogy biztosítják „az akadémiai szabadságot”.¹³ Mi szükség ezt törvénybe iktatni? Nem tartozik hozzá az általános emberi jogokhoz?

Elterjedt az a Nyugat-európai vélekedés, hogy az ázsiai társadalmak gyors és látványos fejlődésüket annak köszönhetik, hogy a hagyományosan, Francis Fukuyama által megfogalmazott „bizalomra” épülő termelési módot kellőképpen össze tudták egyeztetni a nyugatról elsajátított legmodernebb műszaki színvonallal¹⁴.

A közép-európai ember a fenti modellben nem a „bizalom” elvének az érvényesülését látja, hanem inkább a feltétlen alávetettséget, az egyéni érdekek közösségi céloknak történő alárendelését. Közép- és Kelet-Európában, a tapasztalatok szerint, a nemzeti stratégiák áldásos elvei – az átlag életszínvonal emelése, a biztonság és széleskörű szociális háló, kulturális támogatás és az általános foglalkoztatottság elérése – helyett elsősorban a nemzeti közösségi elv negatív velejáróival, a kirekesztő elzárkózással, nem egyszer az idegen gyűlöletet sugalló „védelmi” gondolatokkal találkozunk az elemző. Azokkal a szimptomákkal, amelyek nem annyira a modern, mint inkább a feudális Japánt jellemezték. Bár az 1989-es fordulattal megszűnt a korábbi csőd felé vezető modell és eljött a Nyugati nyitás „Meidzsi korszaka”, de az előző korokból nem azt őriztük meg, ami a japán társadalom fejlődését is biztosította – a tudatos stratégiai gondolkodást-, hanem a régi kiváltságos mechanizmusokat túlélő, régi és új klienshálózat továbbélését, illetve kialakulását. És mindez a privatizáció, nyugati demokrácia, a nemzeti célok, vagy a szabadelvűség álarcába csomagolva.

Nehéz előrelátni, hogy a közép és kelet-európai államok, totalitárius államformáinak a deklaratív lezárása után vajon jobb helyzetbe kerültek-e a szabadabbá váló állampolgárok, vagy egy újabb kiszolgáltatottság és rabság korszaka veszi kezdetét. Egyelőre mindkét irányba elindultunk. Márpedig aki egyszerre két irányba indul, arról méltán feltételezik, hogy egy helyben topog. Vagy ami ennél is rosszabb: döntésképtelen. A döntésképtelenség feloldhatatlan állapotában egyetlen gyakorlati elv érvényesül: mások döntenek helyette, róla és felette. Azt is mondhatnánk: ismét mások döntenek. Szakemberek helyett a sakk-emberek.

A térség választó polgárainak évtizedeken át beivódott közösségi, sőt egyenesen kommunisztikus elvárásai, a szociálista érvelés és gondolkodásmód egyik oldalon – minél kevesebb adót szeretnének fizetni, ezzel szemben minél több ingyenes szolgáltatást kapni cserébe –, a másikon a lebontásra váró centralizált állam eszménye, valamint a felhalmozott közvagyonot önkényesen osztogató, egymást váltogató politikai hatalmak, a demokratikus nyilvánosságot kizáró, nagybetűs Privatizáció misztikuma, amely eddig még a legtöbb országban csak a munkanélküliség megteremtésében ért el látványos eredményeket és sehol nem tudta erősíteni a működő-, vagy szolgáltató ipart. Már az is valami, ha a költségvetés megszabadul a „fölösleges” tehertételektől,

¹³ „Academic freedom is guaranteed” – A japán Alkotmány 23. paragrafusára.

¹⁴ *Bizalom*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.

mondják. Miközben, feltehetően a legjobban működő vállalatokat tudják csak eladni, úgymond privatizálni. A bankrendszerre és a sajtóra jellemző: hol privatizálják, hol meg az állam visszavásárolja, hogy ismét gyakorolhassa a hatalmát. Inkább a kiszolgáltatott, leépített, vagy éppen a külföldi konkurenciának eladott gazdaságot szeretnék feltüntetni úgy, mint az emberek individuális érdekeivel egybehangzó, a jóléti állam felé vezető utat.

Az okok között még eddig nem foglalkoztak a ténnyel, hogy amíg a totalitárius rendszereket teoretikusok és diktátorok hozták létre, addig úgy képzelik, hogy ezeknek a lebontásához elegendő, ha a lovak közé vetik a gyeplőt, azok majd maguk is tudják az utat. A monolit rendszer lebontását a politikai holdudvarokhoz csapódó önjelölt hatalmi csoportok harcára bízták a választók. Egyszóval nagyobb a bizalom, mint a törvényes kereteket teremtő józan kételkedés. Ilyen szempontból nem az ázsiai országokban és főként Japánban testesül meg a tökéletes bizalomra épülő politikai-gazdasági államforma, mint ahogyan Francis Fukuyama írja a *Bizalom* című könyvében, hanem Kelet-Európában és a Balkán volt szocialista államaiban. A Balkán egyes országaiban, Bulgáriában és Jugoszláviában éppen a tökéletes „bizalom” vezet a szervezett anarchiához. Az emberek minden gyanakvás és ellenőrzés nélkül, feltétlenül megbíznak a végrehajtó hatalomban (tisztségviselő, vámos, rendőr stb.), azok pedig az útonállókra, rablókra és önkényeskedő ügyintézőkre építik, anyagi előnyöket hozó bizalmukat.¹⁵ Nem lehet tudni, hol húzódik a határ az osztársadalmi bizalom és a félelem között.

A térség nagy rendező mítoszai – EU-csatlakozás, NATO, privatizáció, civil társadalom és jogállam – mellett eltörpül a helyzet osztársadalmi átgondolatlansága. A sűrűtől idő nem adott lehetőséget, hogy humán-társadalmi szinten végiggondolják a teendőket. Előbb cselekednek, aztán várják, hogy az események maguk szabják meg az utat. Van, aki azt mondja, már az is eredmény, hogy nem akarunk mindent teoretikusan végiggondolni, hiszen a totalitárius társadalmak legfőbb hibája, hogy mindent a teóriához igazítottak. Most megszabadultunk az egyetlen üdvözítő elmélettől. Anynyira megszabadultunk, hogy azt a szót: „közérdek”, már csak a populista választási kampányokban használják. Üres, giccses politikai klisévé vált, mint a politikai pluralizmus. Pedig mi más lenne a demokrácia alapja, mint az egyre szélesebb körben képviselt közérdek?

A totalitárius modellek létrehozásakor is ez a gyakorlat érvényesült: előbb a forradalom, a hatalom megszerzése, diadala, aztán „majd meglátjuk, mi lesz, amikor jó lesz” feloldozás. Nos ez a század és a térség meglátta. A következőnek most készítjük az újabb halasztást. Előbb a decentralizáció, az időközben felhalmozott gazdaság leosztása, aztán majd meglátjuk. Előbb a szociális juttatások lefaragása, a szociál-egészségügy felszámolása, kül- és belföldi magánbiztosítók, magánbankok behozatala, létrehozása a közös vagyonból, aztán majd meglátjuk. A két rendszeralkotó gyakorlat (létrehozás/lebontás) közötti hasonlóság, hogy mindkettő azonos ideológiai szókészlettel, az emberek javáért történik. Vagy ami ennél még furcsább, a teleologikus jövőképből indul

¹⁵ A Bulgárián áthaladó teherkocsi sofőrjeitől és a turisták beszámolósaiból értesültem arról, hogy e sorok írásakor (1998 őszén) a teher sofőrök kénytelenek konvojban haladni a szervezett rablótámadások ellen. A sofőrök feltételezik, hogy a határvédelem emberei és a rablók összejátszanak, hiszen a teherfuvarosoknak közölniük kell belépéskor az útvonalat, amelyen haladnak. Ezen az útvonalon megtámadják őket és megsarcolják, mint a középkorban.

nak ki: az áldozati szerepvállalásra való serkentés egy szebb jövő érdekében. A két megfogalmazás között semmi különbség, mindössze annyi, hogy az eszközök különböznek: a totalitárius rendszer megteremtésekor az ember nem számított, csak az osztály, ennek lebontásakor az emberi humánium nem számít, csak a magánprofit. Aztán majd meglátjuk.

Eamonn Fingletonnak a japán társadalomról írt híres könyvében olvassuk, hogy az amerikai vállalatok feláldozzák a munkahelyeket, annak érdekében, hogy megmentse a profitot, míg a japánok feláldozzák a profitot, hogy megvédjék a munkahelyeket.¹⁶ Amikor a posztkommunista ország embere ilyesmit olvas, elszomorodik, hiszen jól látta hova vezetett a profit elvéről való lemondás a totalitárius rendszerekben: a gyárkapukon belüli munkanélküli tömegekhez. Őket most próbálják az utcára tenni Romániában, Szlovákiában. Magyarországon már többnyire túl vagyunk az első munkanélküliségi stresszen. Ugyanakkor, ha az ázsiai országok látványos sikereire gondolunk, egyszerre kétféle gondolat jut eszünkbe. Attól tartunk, mi már túl vagyunk az ilyen tanácsokon, az ottani modell számunkra nem követhető, mert láttuk, hogy térségünkben a közösségi termelés profit és áruhiányhoz vezetett. Ennek során sem megfelelő szociális védettség, sem a termelést a válságokon áttegítő profit nem jött létre. A Nemzetközi Valuta Alapnak és a Világbanknak egyetlen receptje van mindenre: ha hitelre vársz, építsd le a szociális juttatásokat. Ha nő a pénzügyi hiány, növeld az adókat. Aztán majd meglátjuk. Az Európai Unió meg arra adna pénzt, hogy szüneteltesük, vagy csökkentsük, mi újonnan belépők, az amúgyis alulfejlett mezőgazdasági termelésünket.

Mindez azért, mert Kelet-Európát senki nem gondolta végig. Legfontosabb rendező elv a „előbb cselekszünk, aztán majd meglátjuk”.

A NATO integráció kérdése is ellentmondásos. Amennyiben elhisszük azt (és miért ne tételoznénk fel jóhiszeműen?), hogy Oroszországban éppen olyan hatalmi és politikai változás következett be, mint a közép-európai országokban – a kommunista modellről, ha egyelőre csak deklarativan is, de – áttértek a Nyugati típusú demokráciára és a tervutasításos rendszerről a kapitalista szabadversenyre –, akkor az észak-atlanti védelmi szervezetnek most már nem ellene, hanem Kína ellen kellene működnie. Ehelyett, a szemmel látható stabilizáló szerepe ellenére, a NATO intézménye új, mesterséges határvonalakat teremt Kelet-Európában. A különböző kis népek egymás ellen sietnek bevonulni a NATO-ba. Az Európai Unió kiterjesztése, áldásos integrációs, stabilizációs céljai ellenére újabb, illetve a meglévő feszültségek elmélyítéséhez vezet a térségben.

Mindezekhez hozzá kell számítnunk azt, hogy az utóbbi időben a világ gazdasági, hatalmi központjai átalakultak. Az Amerikai Egyesült Államokhoz és Japánhoz, meg a különös figyelemre méltó Kínához képest, Európa úgy gazdaságilag, mint katonai szempontból perifériának számít¹⁷. Ennek a perifériának is a peremén élünk mi, ma-

¹⁶ Fingleton, i. m. 28. old.

¹⁷ Ez a véleménye, többek között Mami Isambert japán kutatónak is, aki a Tokai Egyetemen tartott előadást a „Centrumok és perifériák” témával 1997. júl. 1-jén. In: Department of Civilization, School of Letters, Hiratuka, Japan, 1997. 07.01. 23–43. old.

Ugyanerre figyelmeztet Inotai András *Útközben* című könyvében: „Elmúltak azok az idők, amikor Európa, úgy is mint a világ gazdasági központja vagy legalábbis annak kulcsfontosságú pillére a transz-atlanti korszak alatt sikeresen tudott szembeszállni a kihívásokkal.

gyarok a Kárpátmedencében. Ezt tudomásul kell vennünk. Ugyanakkor, sajátos helyzetünkben fakadóan – több országban élő, kiterjedt kisebbségi kapcsolataink révén – élen kell járnunk a térség gazdaság-stratégiai átalakításában. Ennek a stratégiának egyik kiindulópontja lehet a japán tapasztalatok felhasználása és ezek között is az első: a hatalmas, közös piac „tudatos és tervszerű” létrehozása. Japán, évtizedeken keresztül, magának termelt. Megtehetette: 120 millió lakosnak, ha csak néhány száz ezer terméket adott el, már az is fellendítette a hazai termelést. Ha a balti államoktól kezdve Közép- és Kelet-Európán át egészen a ma még bizonytalan helyzetű, de távlatilag ehhez a régióhoz tartozó Balkánig húzódó térségben önálló, közös elveken működő piacgazdaság megteremtésén fáradoznánk, mint nemzet-stratégiai cél elérésén, létrehozhatnánk egy akkora piacot, mint amellyel Japán is átvészelte a nehéz 50-es éveket. Ehhez viszont egészen más közlekedés-, távközlés-, vám- és bankrendszer politikára lenne szükségünk. Nem a feudális széttöredezettség, kicsinyes vámrendszer és demagóg megelégedettség, eladott autópályák stb. hirdetése lenne a cél. Persze, hogy kell az EU, persze, hogy kell a NATO csatlakozás. De ezekkel párhuzamosan, vagy ha kell ezek előtt, a legelső cél a közvetlen térségi kapcsolatok kiépítése lenne. Nem egy újabb periférikus, végvári helyzethez való feltétlen csatlakozásra kell törekednünk, hanem elsősorban új szomszédsági politika kialakítására. Ebben a mesterséges szétdaraboltság megszüntetése és a közös infrastruktúrák kiépítése játszaná a döntő szerepet.

Intézményrendszerünk sok szempontból nyitottabb, és ugyanakkor bizonytalanabb, mint a japánoké. Gondolkozásunkból viszont kivetettük a céltételező tudatos tervezést és az intézményi stabilitást: kizárólag a rövid távra gondolunk. A makrogazdasági-, politikai gondolkodásnak ezt a vonulatát a közép-európai kis országok kidobták, szegyenkezve igyekeznek elfelejteni, az átkos múlttal együtt. Helyét természetesen foglalja el a minden hatalmat kiszolgáló konjunktúra-had, a nemzeti demagógia, a liberális tehetetlenség és az újgazdag pazarlás.

Vajon miért lenne szüksége Európának egy szegény, torzsalkodó és úrhatnám, pazarló térség integrálására? Ha nem, akkor viszont a Nyugatnak is be kellene látnia, hogy a *kétlépcsős integráció* „hatékony” gazdasági és infrastrukturális támogatásának – előbb egy életképesen működő Közép-Kelet-Európa létrehozása, majd csak a későbbiekben történő egységes EU csatlakozásnak – sokkal olcsóbb és stabilizálóbb hatása lenne, mint a térség országainak egymás ellen meghirdetett tüsténkedő integrációs versenye.

A gazdasági növekedés üteme, a munkaerő bősége, a jelentkező tömeges fogyasztói igények, a technológiai fejlődés, valamint a megtakarításokon, beruházásokon és gyors adaptációs készségen alapuló mentalitás Ázsiát és a Csendes-óceán partvidékét teszik a következő évtizedekre a gazdasági növekedés elvitathatlan motorjává (Comes és Power, 1994.) „Ázsia évszázada” – amely bizonyára nem lesz mentes politikai és társadalmi bizonytalanságoktól – földrajzi tartalmában azt jelenti, hogy először a modern történelemben, Európa távol fog esni a világ fő fejlődési irányvonalát meghatározó erőktől.” *Magyarország és az Európai Unió*, In: *Útközben*, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 210. old.